

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TOPLUMSAL VE SİYASAL DEĞİŞMENİN KENTSEL TEMELLERİ VE SİMGELENİŞİ:

TÜRKİYE’DE KÜRT KİMLİĞİ VE DİYARBAKIR İLİŞKİSİ ÖRNEĞİ *

Ahmet Vedat KOÇAL **

Öz

Yerleşim yerlerinin, üstünde yaşayanların düşüncelerinin temsili ile ilişkilendirilmeleri ve onların simgeleri haline gelişleri, Tarih kadar eski bir gelenektir. İnsanların, yaşadıkları yerleri toplumsal ve siyasal gelişimleriyle ilişkilendirmeleri ve onlarla ifade etmeleri, günümüze dek devam eden tarihsel bir sürekliliktir. Bunun ilk nedeni, yaşanılan alanların coğrafi ve iklimsel özelliklerinden kaynaklanan üretim araçlarının, biçimlerinin ve ilişkilerinin, insanların yaşayışları ve dolaylı olarak düşünsel üretimleri üzerindeki etkileridir. Böylece, kentlerin geçmişleri ve kentleşme süreçleri, üzerlerinde yaşayan toplumların sosyo-ekonomik ve siyasal tarihçelerinin de izdüşümünü vermekte, kentsel geçmiş, toplumların siyasal tarihlerinin izlenebildiği bir belgeğe dönüşmektedir.

Kentlerin, toplumsal özelliklerin ve siyasal yapının simgeleri haline gelişine örnekler, Türkiye’de de görülmektedir. Bu çalışmanın konusu olarak Diyarbakır’ın bu özelliği, benzer örnekler içerisinde dikkat çekicidir. Antik dönemden günümüze ilerleyen tarihsel köklerinin uzantısı üzerinde, Diyarbakır, üzerinde yaşanan toplumsal ve siyasal tarihin ifadesi olan verileri barındırmayı sürdürmektedir. Günümüze gelindiğinde, Kürt kimliğinin Türkiye sınırları içinde yaşayan kesiminin siyasal algısının ve örgütlenişinin merkezi olarak görünürlük kazanmaktadır. Bu durumun tarihsel temelleri olmakla birlikte, güncelliğinin nedenlerinden ilki, göç, kentleşme, ticaret gibi sosyo-ekonomik etkenlere dayalı bölgesel demografik merkezileşme ve metropolleşme eğilimi ile, Kürt kimliğinin sosyo-ekonomik ve siyasal değişiminin gözlem merkezini, bir nevi laboratuvarını oluşturmasıdır. Sonuç olarak, Diyarbakır, Kürt kimliğinin siyasal tarihinin ve bu kapsamda güncel gelişiminin ve değişiminin merkezini ve simgesel odağını oluşturmaya devam etmektedir.

Bu çalışma, Diyarbakır’ın, Türkiyeli Kürt kimliğinin siyasal gelişimini ve özellikle Küreselleşme sürecinde uluslaşmaya varan güncel dönüşümünü temsil etme ve simgeleme niteliğini, politik ekonomik analiz yöntemi altında, *göç, kentleşme, sınır ticareti ve siyasal değişme* etkenleri ışığında ele almak ve tartışmak amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kent, Siyasal Temsil, Türkiye, Kürt kimliği, Diyarbakır.*

* Bu makale, 11-13 Mayıs 2016 tarihlerinde İstanbul Teknik Üniversitesi ve Kent Araştırmaları Enstitüsü tarafından, İTÜ Mimarlık Fakültesi’nde düzenlenen II. Kent Araştırmaları Kongresi’nde aynı başlıkla sunulan sözlü bildirinin yayınlanmamış tam metni olarak hazırlanmıştır.

** Arş. Gör., Dicle Üniversitesi İİBF. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ahmetvedatk@gmail.com.

**URBAN BASES AND SYMBOLIZATION OF THE SOCIAL AND POLITICAL TRANSFORMATION
DURING THE PROCESS OF GLOBALISATION: THE CASE OF RELATIONSHIP BETWEEN
DIYARBAKIR AND KURDISH IDENTITY IN TURKEY**

Abstract

The connection between settlements representing the ideas of people living on them and their becoming iconized is a tradition as old as history. The association of people with their own social and political developments and expressing them through where they live is a historical continuity. Firstly, it is about the impacts of production tools, types and relationships, caused by geographical and climatic characteristics. The histories of cities and their urbanization processes, therefore, reveal the socio-economic and political history of communities living on them, and urban history subsequently becomes a documental archive through which the political history of a society can be found out.

The cases in which cities become the icons of social characteristics and political structures can also be viewed in Turkey. This feature of Diyarbakır is especially noteworthy within this context. With its historical roots from ancient times to the present time, Diyarbakır continues to be a centre of the expression of social and political history. At present, it gains visibility due to its being the political and organizational centre of the Kurdish identity in Turkey. It is also a kind of laboratory functioning a centre of demographic centralization and metropolization based on socio-economic factors such as mass migration, urbanization and trade. As a result, Diyarbakır still continues to be the foci of the political history and scope of the recent developments and transformations of the Kurdish identity.

In this respect, this study will discuss the example of Diyarbakır as a centre of the representation and symbolization of the political development of the Kurdish identity by considering the recent transformations and socio-economic circumstances like nationalization, urbanization, border trade and political change in the light of the globalization process.

Keywords: City, Political Representation, Turkey, Kurdish Identity, Diyarbakir.

1. TARİHSEL ÇERÇEVE: Bir Uygarlık Birimi ve Simgesi Olarak Kent

İnsanların, yaşadıkları yerleri toplumsal ve siyasal gelişimleriyle ilişkilendirmeleri ve onlarla ifade etmeleri, günümüze dek devam eden tarihsel bir sürekliliktir. Bunun ilk nedeni, yaşanılan alanların coğrafi ve iklimsel özelliklerinden kaynaklanan üretim araçlarının, biçimlerinin ve ilişkilerinin, insanların yaşayışları ve dolaylı olarak düşünsel üretimleri üzerindeki etkileridir. Bu tarihsel sürekliliğin en iyi örneği, kuşkusuz ‘kutsal kent’ inancıdır. Arkeoloji biliminin güncel verileri, özellikle Göbeklitepe kazısı, ilk merkezî yerleşimlerin, insanlık tarihinin erken devrelerinde, daha Neolitik aşamada tapınaklar çevresinde gelişmeye başladığını göstermektedir. Nitekim aynı bilimsel veriler, insanlığın ilk tarımsal üretim alanının da, Mezopotamya havzası ve özellikle Göbeklitepe çevresi olduğunu kanıtlamıştır.

Göbeklitepe örneğinde olduğu gibi, hemen hemen tüm Tarih öncesi yerleşim kalıntılarında, tapınağın, yerleşimin ve üretimin bir aradalığı, bu yapısal ilişkinin tarihsel sürekliliğini ve küresel yayılımını ortaya koymaktadır. Nitekim Tarih'in ilerleyen dönemlerinde, örneğin Atina, Sparta gibi Antik Grek sitesinin ve özellikle Roma'nın İlkçağ siyasi tarihindeki merkezî yerleri, temsil ettikleri çok tanrılı dinsel inançların kendilerine yükledikleri anlamla da bütünlüklü ve ilişkilidir. Daha sonra, tek tanrılı dinlerde 'Ziyaret-Hac' görevi ile *Kudüs*, *Roma* ve *Mekke* gibi, kente kutsallık atfının, inanç ilkeleri ile doğrudan ilişkilendirilerek yapılması, yerleşimin, insanların düşünsel yaşamlarında giderek önem kazanışı sürecinin önemli görünümülerindendir. Hatta geleneksel İslâm tarihinde, Mekke'nin, barındırdığı Kâbe yapısı ile antik Arap kavimlerinin İslâm öncesi putperestlik inancıyla birlikte, aynı zamanda yılda birkaç kez düzenlendiği aktarılan panayır tanımı ile kavimler arası kervan ticareti faaliyetine de merkez oluşu özelliklerinin birlikte anılmasına yapılan vurgu, siyasi ile ekonomik üretimler arasındaki yapısal ilişkiselliğe bir başka iyi örnektir. İnsanların yaşadıkları alanlara yükledikleri anlamla, ekonomik üretim ve toplumsal yaşayış biçimleri arasındaki ilişkiye en iyi örneklerden biri, Rönesans sanatının ve biliminin doğduğu ve böylece Aydınlanma çağına kültürel merkezleri olan Floransa, Venedik, Cenova gibi kentlerin, aynı zamanda Avrupa ekonomisinin de Akdeniz ticaretine açılan merkez noktaları olan liman kentleri oluşudur. Bu kentlerdeki ticarî gelişim, üst-yapısında ürettiği kültürel ve siyasi değişme süreçleri ile feodalizmin ve dolayısıyla Klasik Avrupa'nın da sonunu simgelemektedir.¹

Sonuçta, kentsel geçmiş ve kentleşme süreçleri, toplumların siyasi tarihlerinin izlenebildiği bir belgelige dönüşmektedir. Örneğin, sadece Büyük Fransız Devrimi'nin merkezi oluşu ile değil, fakat 1871 Komünü gibi daha birçok gelişme ile Klasik Avrupa'dan Modern Avrupa'ya geçişteki yeri ve etkisi, Paris'e, Avrupa siyasi tarihinin başlı başına bir simgesi olma özelliğini kazandırmıştır. Bir başka Avrupalı örnek olarak *Berlin*, gerek Nazi yönetiminin başkenti olarak gerekse düşüşü ile II. Dünya Savaşı'nın ve savaşın sonucunda kendisini ikiye ayıran duvarın inşası ve yıkılması olayları üzerinden de, Soğuk Savaş'ın hem başlangıçlarının, hem de sonlarının simgesini oluşturmuştur. ABD Başkanı Kennedy'nin "Ben bir Berlinliyim!" sözü, ABD ile Avrupa'nın Doğu Bloku karşısındaki ittifakının simgelerinden

¹ Akdeniz'in ve liman kentlerinin Avrupa uygarlığının gelişimi üzerindeki etkileri hakkında iki temel eser için bkz. Fernand Braudel, *Akdeniz Dünyası*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Eren Yayıncılık, İstanbul, 1990. Fernand Braudel vd., *Akdeniz, Tarih Mekân, İnsanlar ve Miras*, (Çev. Necati Erkurt), Metis Yayıncılık, İstanbul, 2015.

biri olmuştur. Bir başka örnek olarak, 1956'da Çekoslovakya'da başlayan ve Sovyetler Birliği tarafından askerî yöntemle bastırılan, ardından Çekoslovakya'nın işgaline gerekçe gösterilen liberalleşme hareketleri, Siyasî Tarih'e 'Prag Baharı' adıyla kaydedilmiş ve Sovyetik Doğu Bloku'nun çözülmesine varan ve güçlü etkileri Türkiye solunda da görülen Sosyalist akım içindeki politik ve kuramsal tartışmaların da miladı olmuştur.

1.1. Türkiye'de Toplumsal ve Siyasal Tarih'in Kentsel Simgelenişine Örnekler

Kentin Siyasal Tarih'in ve bu kapsamda toplumsal yapının simgelenişi işlevi, Türkiye coğrafyası ve tarihi içerisinde de örneklenebilmektedir. Hatta, ve bu kapsamda, insanlık tarihi sürecinde kalıcı yerleşimin başlangıç alanının, Mezopotamya medeniyetinin izlerini taşıyan Güneydoğu Anadolu coğrafyası içinde yer aldığı, güncel Arkeolojik verilerle gösterilmiştir. Günümüz Türkiye coğrafyasına yayılı Antik Ege, Anadolu ve Mezopotamya medeniyetlerinin tarihsel mirası ve birikimi, Arkeoloji biliminin sağladığı veriler üzerinde, kentlerle simgelenmektedir. Efes, Milet, Pergamon, Truva gibi Antik Ege kent kalıntılarının yanı sıra, daha eskiye uzanan Alacahöyük, Çatalhöyük, Zeugma gibi kazı alanları da, Anadolu siyasal ve kültürel tarihinin kentsel mekân üzerinden yazımının ilk elde sayılabilecek örnekleridir.

Daha yakına gelindiğinde, kentin toplumsal ve siyasal tarihle ilişkili bir simge haline gelişinin en iyi örneklerinden biri, kuşkusuz İstanbul'un özelliğidir. *İstanbul*'un, yüzyıllar boyunca 'Payitaht' ve özellikle 'Der-Saadet- Mutluluk yeri' olarak adlandırılması, imparatorluğun başkenti ve saray kenti olması itibarıyla, sadece siyasal ve yönetsel merkezi oluşumu ile sınırlı değildir. Tipik bir despotik doğu rejimi olarak Osmanlı ekonomisinin de, toplumsal gelirin tek elde toplanmasına ve bürokrasi eliyle yeniden dağıtımına dayalı geleneksel işleyişinin merkezi oluşunun yanı sıra, özellikle Pera ticaret bölgesinin ve limanının deniz aşırı ticaretteki tarihsel yeri de, İmparatorluk ekonomisinin İstanbul'u merkezleştiren temel maddî etkeni göstermektedir.

Yine Osmanlı tarihi içerisinde ve özellikle modernleşme sürecinde, Akdeniz ticaretine eklenmesi ve bu kapsamda İngiltere, Fransa gibi sanayi merkezlerine hammadde aktarımı sağlayan Selânik ve İzmir limanlarının da birer ekonomik çekim merkezi olarak Osmanlı ekonomisinin ve toplumsal yapısının dış dünyaya açılışı ve eklenmesi sürecinin merkezleri haline gelerek yükselişleri, bu kentleri İstanbul'un yanı sıra, hatta 31 Mart isyanının bastırılması örneğinde olduğu gibi İstanbul'u geride bırakan ölçüde etkili birer merkez kılmıştır. Özellikle *Selânik*, II. Meşrutiyet'i hazırlayan ve gerçekleştiren toplumsal ve

bürokratik aktörlerin ve olayların da merkezi olması bakımından sadece Osmanlı tarihinin son döneminin değil, aynı zamanda Cumhuriyet'e ilerleyen sürecin de tarihsel simgesini oluşturmuştur. Selânik'in Kemalizm'in de kurucu zeminini oluşturan İttihat ve Terakki örgütü ve dönemleri ile olan belirleyici ilişkisi, bu ilişkinin en temel göstergelerinden biridir.²

İzmir'in ise, en az onun kadar etkili olmasına karşın Tarih yazımında Cumhuriyet'e kadar Selânik'e oranla belirgin olmayan siyasal etkisi ve önemi, Balkan Savaşları sonucunda kaybedilen Selânik'in işlevlerini ve bu kapsamda Mübadele yoluyla toplumsal aktörlerini de devralmak durumunda kalışıyla görünürlük kazanmıştır. Özellikle Batı Anadolu'nun verimli hinterlandına bağlanan limanı ve demiryolları bakımından Osmanlı-Türkiye ekonomisinin çıktığı sahası olma işlevini on yıllar boyunca tek başına sürdüren İzmir'in ayırt edici ekonomik tarihi, ülkenin siyasal tarihi içerisindeki ayrıcalıklı yerini de açıklamaktadır. Örneğin, Erzurum Kongresi'ndeki başlangıç anı itibarıyla Doğu Anadolu'da ve Ermeni devleti olasılığına karşı bir bölgesel hareketin çekirdeğinden doğan Bağımsızlık Savaşı'nın, zamanla ana askerî ve siyasî hedefi haline gelişi bakımından İzmir, bağımsızlık düşüncesinin simgesi olarak tanımlanmış ve o günden bu güne kullanılmıştır.

Osmanlı'nın yıkılışını izleyerek Bağımsızlık Savaşı boyunca ve Cumhuriyet'in kuruluşu sürecinde askerî, siyasal ve bürokratik merkeze dönüşen *Ankara* da, kentin siyasal simge olarak kurgulanışının ve kullanılışının Türkiye'deki en iyi örneklerinden biridir. *Ankara*, neredeyse tüm Cumhuriyet tarihi boyunca, rejimin ve onun yürütücülüğündeki modernleşmenin ve uluslaşma politikasının mekânsal temsilini yüklenmiş ve sürdürmüştür. Yerel ekonomik kaynaklarının ve faaliyetlerinin sınırlılığı itibarıyla her ne kadar sadece siyasal ve bürokratik bir merkez niteliğinde görünse bile, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devredilen devletin geleneksel gelir üretim ve dağıtım işlevinin sürekliliği bakımından, İstanbul'un devamı olmakla birlikte, küresel ticaret ağlarına eklenme işlevini sürdüren İzmir'le birlikte ülkenin ekonomik merkezîliğinin siyasal ayağını oluşturmaktadır.

²Bkz. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, "İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşumunda Selânik'in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği", [Cumhuriyetin Harcı: Modernitenin Altyapısı Oluşurken, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004], s.1-67; Ahmet Vedat Koçal, "Osmanlı Modernleşmesinin Sosyo-Ekonomik Temelleri Bağlamında İttihatçılık: Jön Türklerden Cumhuriyet'e Türkiye'de Bürokratik Reform Geleneğinin Toplumsal Kaynakları", *İttihatçılık ve İttihat ve Terakki Uluslar arası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VIII. Dizi, 17/(3). Cilt, 2014a, s.163-226.

Küreselleşme sürecine gelindiğinde, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinin yukarıda özetlenen İstanbul-Selânik-İzmir-Ankara merkezli ekonomi politiği boyunca unutulmuş taşra görüntüsünü yüklenen Anadolu’da, *Konya, Kayseri, Sivas, Gaziantep, Denizli* gibi orta ölçekli yerleşimler, küresel pazarın aldığı yeni biçimlere ve ilişkilere dayalı olarak, üretim kaynaklarının işlevselleşmesine sahne olmuştur. Özellikle dinsel cemaat-tarikat gibi toplumsal örgütlenmeler etrafında üretilen sosyal sermayenin ticarete aktarımıyla gerçekleştirilen üreticileşme-şirketleşme eğilimi, giderek yerel bir sermayenin birikimine ve büyümesine kaynaklık etmiştir. Bu yerel gelişmenin sadece bölgesel değil, giderek ulusal ekonomik büyümenin de motorları haline gelişi sürecinde bu kentler, sadece günlük dilde değil, akademik literatürde de ‘Anadolu Kaplanları’ adlandırılmasıyla anılır olmuşlardır (Koçal, 2016e).

1.2. Toplumsal Tarihin Kentsel Temsiline Bir Örnek Olarak Diyarbakır

1.3. Antikitede Diyarbakır

Günümüze ulaşan tarihsel veriler, Diyarbakır’ın antikiteden çok önceye, insanlık tarihinin başlangıcına uzanan tarihsel köklerinden bu yana, bulunduğu bölgenin merkezi olma özelliklerini barındırdığını belgelemektedir. Tarımsal üretime elverişli geniş ve sulak coğrafyası ve özellikle Doğu-Batı eksenli antik ticaret yolları üzerindeki konumuyla birlikte, ünlü surları ile çağa damgasını vuran saldırganlıklara karşı korunurluğu, Diyarbakır’ı eski çağlardan bu yana bölgesel bir merkez kılan temel tarihsel etkenlerdir. Bu bakımdan Diyarbakır, sadece bulunduğu yörenin değil, tüm insanlığın tarihsel seyrini örnekleyen ve açıklayan bir arşiv niteliğindedir.³

Diyarbakır, Antik dönemden günümüze birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Ön-Asya coğrafyasının merkezî yerleşim alanlarından biri olarak, bu kültürel çeşitlilik ve süreklilik mirasını yaşatmaktadır. Yöredeki insan varlığının tarihsel köklerinin M.Ö. 10.000-10.600 yıllarına, bir başka deyişle Neolitik çağa dek uzandığını göstermektedir. Hazro ilçesi sınırları içindeki bazı mağaralarda bulunan veriler, Yontma Taş Çağı’nı göstermektedir. Çayönü, Üçtepe höyükleri gibi birçok arkeolojik bulgular, yerleşik düzene geçişi ise, M.Ö.8 binli yıllara tarihlendirmektedir. *Girikhacıyan* buluntusu ise, ‘Gelişkin Köy’ diye tanımlanan ve

³ Diyarbakır tarihi hakkında iki kapsamlı eser için bkz. Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakır Tarihi*, Cilt 1-2 Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Diyarbakır, 1998; Vedat Güldoğan, *Diyarbakır Tarihi*, Kripto Kitaplar, Ankara, 2011.

İlk Kalkolitik Çağ'a özgüleştirilen ilk tarımcı köy topluluklarının bir örneğidir. Eğil, Tarih öncesi çağların izlerini taşıyan mağaraları, antik çağdan kalan Asur Kalesi ve diğer yapıları ile, bilinmeyen uzak geçmişten bugüne uzanan tarihsel uygarlıklar geçişini somutlamakta, bu özelliği ile de, önemli bir kültür turizmi potansiyelini barındırmaktadır.⁴

1.4. Klasik Çağda Diyarbakır

Antik çağın ve öncesinin birikimiyle birlikte, Diyarbakır'ın ayırt edici kültürel özelliklerinden biri de, modernite öncesi kültürel çoğulculuğunu ifade eden ve günümüzde azalarak da olsa yaşatan mimarî mirasıdır. Sivil konut ve ticaret mimarîsinin yanı sıra, özellikle ibadethane çeşitliliği, günümüzde toplumsal temsiliyeti kalmamış geleneksel çok kültürlü-çok kimlikli sosyal yapıyı belgelemeye devam etmektedir.⁵

Uzak tarihsel tarihinin meydana getirdiği bu çok kültürlük-çok kimlikli kültürel birikimin içerisinde son ve en güncel öge, Diyarbakır'ın Kürt kimliği ile bütünlük gösteren ilişkisi ve bu bağlamdaki simgeselliğidir. Bu bağlamda Tarih'in uzak devirlerinde kökler arayan ve bu yönüyle bilimsel olmaktan çok politik nitelik taşıyan milliyetçi yazımlar arayan çabaların dışında, Kürt kimliğinin bir siyasal aktör, en azından saha olarak Tarih kayıtlarına girdiği ilk sahnelerden biri oluşu, Diyarbakır'ın Kürt kimliğinin tarihsel gelişimi içerisindeki simgesel yerinin ana rahmi değilse bile belirleyici kaynaklarından biridir. Osmanlı ve Safevî İmparatorlukları arasındaki rekabet ve savaş tarihi süresince bu iki merkezî gücün arasındaki askerî çatışmaya saha olan coğrafyanın merkezi olarak Diyarbakır, gerek Safevîlerle, gerekse Osmanlılarla Kürtlerin ilk ilişkilerinin de tarihsel tanığı ve merkezi olmuştur. Bu kapsamda iki gücün hegemonik rekabetleri ve askerî seferleri esnasında yerel Kürt beylerinin konum alışları ve tanıklıkları, Kürt tarihinin yakın zamana özgülenen ilk siyasal verileri kabul edilmektedir. Özellikle Osmanlı Padişahı I. Selim ile yerel Kürt Beyi İdris-i Bitlisî arasında

⁴ Bkz. Ahmet Vedat Koçal, "Kentsel Tarihin Turizm Potansiyeli Bakımından Değerlendirilmesi Bağlamında Çok Kültürlü Geçmiş ve Medeniyetler arası İletişim İlişkisi: Mardin ve Diyarbakır Örnekleri", *III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı*, 2014c, s.12-22; "Diyarbakır'ın Turizm Potansiyeli Bakımından Değerlendirilmesi Bağlamında Bir Kaynak Olarak Yerel Tarih Unsuru: Çok Kimlikli-Çok Kültürlü Medeniyet Mirası", *Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu*, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, 2016a.

⁵ Ahmet Vedat Koçal, "Çok Kültürlülük-Çok Kimliklilik Bağlamında Batı Merkezli Uygarlığın Çatışmacı Algısına Karşı Alternatif Bir Model Olarak 'Doğu Uyumu': Şark'a Şarktan Bakmak: Diyarbakır Örneği", *Uluslararası Medeniyet Kongresi*, Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, 2014d.

Diyarbakır'ın Osmanlılara iltihakını ve Osmanlı merkezinin yerel beylere bazı haklar ve ayrıcalıklar tanıyışını içeren uzlaş ve giderek Safevîlere karşı ittifak ilişkisi, Kürt kimliğinden bir siyasal aktör olarak söz edilen ilk kayıtlardan biri olma özelliğindedir.⁶ Bundan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun Diyarbakır'ı Beylerbeyliği, diğer deyişle Eyalet merkezi olarak ilan ve kullanışı, kentin tarihinden getirdiği merkezî niteliğini sürdüren en güçlü etken ve müdahale olmuştur.

Yüzyıllar boyunca geçerliliğini koruyan Osmanlı 'Millet Sistemi' politikası süresince geleneksel kozmopolit niteliğini sürdürebilen ve bu haliyle bölgesel merkez olma özelliğini de elinde tutabilen Diyarbakır, Osmanlı'nın zayıflamasından zayıflatıcı etkenlerle bağımlı olarak etkilenmiş, Osmanlı modernleşmesi sürecinde sekülerleşmenin özellikle Balkan Savaşlarından ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra giderek Türkçü-ulusal bir nitelik kazanmasıyla birlikte, kozmopolit niteliğinin çelişkisi itibarıyla devletin merkezîleştirme-tekçi politikalarından olumsuz etkilenmeye başlamıştır. Bu kapsamda özellikle kentli nüfusunun büyük bir bölümünü oluşturan Ermenilerin yerel ayaklanmalarından ve nihayetinde İttihat ve Terakki döneminde uygulanan zorla göç ettirme-yerinden etme politikasından en çok etkilenen alanlardan biri olmuştur.⁷

1.5. Cumhuriyet Döneminde Diyarbakır: *Türkleştirme ve Farklılaşma*

Cumhuriyet'in Kemalist kuruluşu sürecinde, Diyarbakır, Kemalist tek parti rejiminin uluslaş(tır)macı politikalarının en belirgin uygulama alanlarından biri olmuştur.⁸ İttihat ve Terakki iktidarı boyunca şehrin nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan gayrimüslimlerden, özellikle Ermeni halktan arındırılmış olması, buna imkân sağlayan temel verilerden biri olmuştur. Ermenilerden kalan malların ve ticarî faaliyetin devrinin kentli tüccarlarda olduğu gibi kırsal toplumda da uyandırdığı ilgi, daha sonra kentin geleceğini belirleyecek olan göçün

⁶ Bkz. Ahmet Vedat Koçal, "Osmanlı-Türkiye Modernleşmesinin Sosyo-Ekonomik Temelleri ve Aktörleri Bağlamında 'Türk'-Kürt İkileminin Doğuşu ve Kaynakları", *Tarihte Türkler ve Kürtler Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, s.111-127, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014b.

⁷ Hilmar Kaiser, *Diyarbakır'da Ermeni Kıyımı*, Çev. Ayşen Gür, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015; Ferda Balancar (Der.), *Sessizliğin Sesi-2, Diyarbakırlı Ermeniler Konuşuyor*, Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.

⁸ Ercan Çağlayan, *Cumhuriyet'in Diyarbakır'da Kimlik İnşası (1923-1950)*, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.

temellerini atmıştır. Örneğin, Şeyh Sait İsyanı'nın ana hedefini oluşturması ve isyanın bastırılması ardından yargılamaların ve infazların Diyarbakır'da gerçekleştirilmesi, şehrin isyanın iki tarafı için de önemini ve psikolojik anlamını göstermektedir.

Kentli Ermeni kimliğinin bütünüyle tasfiyesinden sonra Kürtlerin kırsaldan kente, özellikle Diyarbakır'a göçleri karşısında Kemalist yönetimin temel politikası, Kürt kimliğinin kentleşmesini bastırmak, kent merkezlerini ise bir etno-kültürel eritme alanı ve aracı olarak kullanmak olmuştur. Şark Islahat Planı ve Mecburî İskân Kanunu, yer adlarının değiştirilmesi, yerel seçkin ailelerin göç ettirilmesi gibi uygulamalar, yerel nüfusun etnografik kompozisyonunu değiştirme düşüncesiyle geliştirilmiş ve o hedefle uygulanmıştır. Bu kapsamda, Dersim bölgesinde olduğu gibi bölgesel harekâtlarla kırsal alan mutlak askerî denetim altına alınırken, kent merkezlerinde Halkevleri, Halk Odaları, Türk Ocakları, liseler gibi araçların yaygınlaştırılmasıyla özellikle eğitim-kültür faaliyetleri yoğunlaştırılmıştır. Ne var ki, askerî güçle takviye edilen bu politikanın amaçladığı başarıya ulaşabildiğini söylemek imkânsızdır. Bunun en önemli nedeni, kuşkusuz, Devlet'in Kemalist kuruluş sürecinden sonra geçirdiği evrimin dönemsel özellikleri ve gündemleri içerisinde birbirinden farklılaşan politikalar üretmesidir. Bu politikalar, genel eğilimi ve sürekliliği itibarıyla, Kürt kimliğinin gelişiminin sorunsallaştırılması biçiminde genellenebilir ise de, istisnâî dönemler ve örnekler de yok değildir. Kürt siyasal hareketinin temsilindeki ilk yerel yönetim deneyimi, bu istisnâî örneklerden biridir. Diğer yandan, 12 Mart döneminde Sık Yönetim Mahkemeleri ve 12 Eylül askerî döneminde yaşanan Diyarbakır Cezaevi uygulamaları gibi başka örnekler de, Kürt kimliğinin siyasal belleğinin önemli kayıtları olarak Türkiyeli Kürt kimliğinin modern siyasal tarihinde Diyarbakır'la ilişkilendirilen ve böylece Diyarbakır'ı Kürt kimliğinin simgelerinden biri kılan önemli etkenler olmuştur.⁹ Sonuçta, Cumhuriyet'in tekil ulusal kimlik kurgusuna dayalı ulus inşa politikalarına karşı gelişen toplumsal ve etno-kültürel refleksi, bizzat Diyarbakır'ın şahsında bir toplumsal temsiliyet kazanmış, Diyarbakır, giderek bir tür 'alternatif başkent' olarak belirme sürecine girmiştir. Nitekim günümüzde Kürt siyasal temsiliyetinin çatı örgütü işlevi yüklenen *Demokratik Toplum Kongresi*'nin de (DTK) Diyarbakır'da kuruluşu, ulus devletin üniter yapılanmasına alternatif siyasal merkezleşmeye bir örnektir. Özellikle geç Cumhuriyet dönemini kaplayan küresel Soğuk Savaş sürecindeki

⁹ Bu konuda yapılmış bir saha araştırması için bkz. Esmâ Karakurt Acar, *Diyarbakır Örneğinde Etnik Kimlik Tartışmaları: Bir Söylem Analizi Çalışması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır ,2007.

politik radikalleşme ve toplumsal örgütlenme, Diyarbakır'ın bu ayırt edici özelliğini belirginleştiren temel etken olmuştur.

1.6. Soğuk Savaş Sürecinde Diyarbakır: *Politikleşme ve Kopuş*

Yukarıda değinildiği üzere, Cumhuriyet, Osmanlı'dan devraldığı, Diyarbakır'ın bölgesel siyasal merkez niteliğini sürdürmüştür. Ancak, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sistem karşıtı toplumsal hareketlerin ve siyasal gelişmelerin baş gösterdiği 1960'lar süreci, Diyarbakır'ı da aynı yönde etkilemiş, önceki süreçten farklı olarak, şehrin sadece devlet örgütlenmesi ve politikası bakımından değil, muhalif hareketlerle de ilişkilmesi ve merkezîleşmesi sonucunu doğurmuştur. Bu yeni gelişme, Cumhuriyet öncesinin ve kuruluş dönemlerinin etkisini koruyan miraslarıyla birleşince, Diyarbakır'ın bölgesel merkezîliğini güçlendirmiştir. Devletin yönetsel yerel örgütlenmesi dışında, çeşitli yasal ve yasa dışı Kürt örgütlenmelerinin yanı sıra, özellikle Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO)¹⁰ gibi politik öğrenci örgütlenmelerinin de Diyarbakır merkezli kuruluşu, Türkiyeli Kürt kimliğinin modern siyasallaşma sürecinde Diyarbakır'ı merkez kılan önemli gelişmelerinden biri olmuştur. Diğer yandan, Bölgenin tek yüksek öğrenim kuruluşu olarak Dicle Üniversitesi'nin kuruluşu, ülkenin genelinde gündemi belirleyen gelişme olarak öğrenci hareketlerinde Diyarbakır'ın bölgesel merkezîleşme sürecinin önemli etkenlerinden bir başkası olmuştur.

12 Mart 1971 askerî darbesini takiben ülkenin her yanında, ama özellikle Kürt coğrafyasında kurumsallaştırılan yarı askerî Sıkıyönetim rejiminin bölgesel işlevi Diyarbakır merkezli yürütülmüştür. Özellikle Sıkıyönetim mahkemelerinde görülen yargılamalar ve bu kapsamda özellikle DDKO davaları, Kürt kimliğinin devlet tarafından sorunsallaştırılmasının ve hatta 'yok' kabul edilmesi politikalarının bu dönemde sürdürüldüğünün belgelerini barındırmaktadır.¹¹ 1980'li yıllar boyunca uygulanan ve Kürt coğrafyasının tümünü kapsayan Olağanüstü Hal rejiminin yönetsel merkezi olarak Olağanüstü Hal Bölge Valiliği'nin de Diyarbakır'da kurulması, bu politikanın sürekliliği niteliğindedir.

¹⁰ Gökhan Çal, *Kürt Siyasal Hareketinde Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) Deneyimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014; Selin Yeleser, *Türkiye'de Kürt Solunun Olusumunda Bir Dönüm Noktası: Devrimci Doğu Kültür Ocakları (1969 – 1971)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2011.

¹¹ Bkz. Toplum ve Kuram Dergisi, "Kürt Meselesinin tarihi ile Yüzleşmek: DDKO Dava Dosyasında Türk Milliyetçiliği-İrkçılığı", *Toplum ve Kuram*, Sayı 2, s.239-247.

Diğer yandan, aslında Soğuk Savaş süresince kapitalist Batı ve Sosyalist Doğu küresel blokları arası rekabet gündemi içerisinde, çevre ülkelerde Sosyalizm'in yayılımına karşı Nato savunma konsepti kapsamında geliştirilen ve 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'de yükselen sol politik dalgaya karşı bir önlem olarak özellikle 12 Mart-12 Eylül askerî dikta dönemleri sürecinde yoğun biçimde uygulanan kitlesel yıldırma politikası bağlamında yoğun devlet şiddeti kullanımının sayısız örneklerinden biri olan Diyarbakır Cezaevi'ni o süreç içerisinde farklı ve dikkat çekici kılan, ayrılıkçı Kürt hareketi tarafından, bir politika-propaganda aracı olarak sadece örgütsel değil, toplumsal kimlikle ve tarihle ilişkilendirildiği biçimde yeniden inşa edilmesi ve kullanımınıdır. Buna göre, cezaevindeki yoğun şiddet kullanımı ve işkenceler, muhataplarının politik-örgütsel faaliyetleri değil, Türk milliyetçisi söylemleri ve özellikle Kürt diline ilişkin yasakçı uygulamaları itibarıyla¹² doğrudan Kürt kimlikleri dolayısıyla idi. Böylece örgütün söylemleri ve politikaları, Devlet-örgüt ikileminden çıkarılıp, devlet-kimlik ikilemine taşınmış ve kimlikle özdeşleştirilmiş oluyordu. Bu bağlamda, ayrılıkçı Kürt militanlarının Diyarbakır Cezaevi deneyimlerinin kitlesel yayımı ve kuşaktan kuşağa aktarımı, Kürt milliyetçiliğinin toplumsal örgütlenişinde belirleyici, bu açıdan kullanışlı bir unsur olmuştur. Özellikle, militanların yoğun şiddete karşı gerçekleştirdikleri açlık grevleri, intihar gibi eylemler, özellikle bedenlerini ateşe vererek intihar eylemi gerçekleştiren dört militanın anlatımına, pkk örgütünün propagandası içerisinde, kurucu bir işlev yüklenmiştir.¹³ Örneğin, Diyarbakır Cezaevi deneyimine dair bir tanıklık, “genç olsaydım, oraya girmek için dağa çıkardım” diyerek (Cemal, 2009: 5) bu saptamayı doğrulamaktadır.

Diğer taraftan, 1977 yılında, bağımsız görünen fakat Kürt siyasal hareketi tarafından desteklendiği bilinen Mehdi Zana'nın Belediye Başkanı seçilmesi, Diyarbakır'ın, Kürt siyasetinin Türkiye siyasal sistemi ve yönetsel yapısı içerisinde ilk yasal temsiliyeti olması bakımından, sadece Kürt kimliğinin değil, Türkiye'nin siyasal tarihi içerisinde tarihsel önemde bir gelişme olmuştur. Nitekim 12 Eylül darbesinden sonra, Kürt siyasal hareketini temsil eden partilerin kapatılmasına varan yargulamalara dayanan nedenlerle verilen on yıl kadar bir aranın ardından Diyarbakır'ın yerel yönetiminin Kürt siyasal hareketinin temsiliyeti tarafından yürütülmesi ve Kürt siyasal hareketinin genel ve yerel seçimlerden yerel seçmenin

¹² Bkz. Welat Zeydanlıoğlu, Welat “Diyarbakır Askeri Cezaevinde İşkence ve Türkleştirme”, *Toplum ve Kuram*, (8), 2013, s.183-200.

¹³ Cengiz Güneş, *Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi, Direnişin Söylemi*, (Çev. Eflâ-Bariş Yıldırım), Dipnot Yayınları, Ankara, 2013, s. 216-217.

yarıdan fazlasının oyunu alarak yasama meclisinde de çoğunlukla temsiliyeti bir süreklilik halini almıştır.

1.7. Küreselleşmede Diyarbakır: Yerel Kapitalistleşme Süreçleri- Göç, Kentleşme ve Sınır Ticareti

1990'lı yıllarda, Kürt sorunu kapsamında askerî çatışma ve devletin güvenlik politikaları gündemi içerisinde kırsal alanın boşaltılması sürecinde uygulanan köy kaldırma, yayla yasakları gibi uygulamalar, coğrafyası itibarıyla esas yerleşim özelliği kırsal olan bölgesel nüfusu kentlere itmeye zorlamıştır. Zorunlu göçün en önemli bölümü, göç edenlerin ekonomik niteliklerinin ve varlıklarının sınırlılığı itibarıyla kırsaldan yakın bölge kentlerine yönelik gerçekleşmiştir. Bu süreçte küçük ölçekli bölge kentleri, artan nüfusun yerleşim ve yaşam ihtiyaçlarının karşılanmasının aciliyeti bakımından özellikle konut, altyapı, ticaret ve kentsel hizmetler bakımından hızlı büyüyen bir ekonomik faaliyetin alanı haline dönüşmüşlerdir. Bu ekonomik faaliyetin ürettiği emek istihdamı, kente yönelik kırsal göçün bir çekici nedenini daha oluştururken, diğer yandan sermaye ihtiyacı da, ekonomik üretimin ve dolayısıyla yatırımın yönünün tarımdan ticarete evrilmesine neden olmuştur.¹⁴

Diğer yandan, Kuzey Irak pazarıyla karşılıklı üretim-tüketim bağımlılıklarına dayalı ticarî ilişkiler üstünde gerçekleşen bölgesel ekonomik değişim, aynı hızla ilerleyen kentleşme sürecinin de maddî altyapısını oluşturmaktadır.¹⁵ Özellikle sınır ticareti ile biriken sermayenin meydana getirdiği zenginleşmenin sonucu olarak beliren toplumsal farklılaşmanın ve bu kapsamda, yükselen orta sınıflaşmanın üst yapıya yansımaları, yerel kültürü ve siyaseti de

¹⁴ Ahmet Vedat Koçal, “Bir Siyasal Değişim Etkeni Olarak Göç: Kürt Kimliğinin Siyasal Evriminde Göç Dinamiğinin Etkileri”, *Lisansüstü Göç Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Özet Kitabı*, s. 21-22, Ege Üniversitesi, İzmir, 19-23 Nisan 2013; “Bir Siyasal Değişim Etkeni Olarak Göç: Kürt Kimliğinin Siyasal Evriminde Göç Dinamiği Örneği- Nedenler ve Sonuçlar”, *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, Göç Özel Sayısı-II, 2015a, s. 214-241.

¹⁵ Bkz. Ahmet Vedat Koçal, “Kuzey Irak’la Sınır Ticaretinin Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ne Etkileri Bağlamında Kentleşmenin Ekonomi Politikası”, *I. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiri Kitabı*, s.55-65; “Küreselleşme Sürecinde Toplumsal ve Siyasal Değişimin Kentsel Temelleri ve Simgelenişi: Türkiye’de Kürt Kimliği ve Diyarbakır Örneği”, *II. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi*, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 11-13 Mayıs 2016b.

biçimlendirmektedir.¹⁶ Sonuçta, Kente ve yurt dışına göçle oluşan demografik, toplumsal ve ekonomik değişme süreçleri, siyasal değişimi de kaçınılmaz olarak beraberinde getirmektedir. Üretim araçları, biçimleri ve ilişkileri bakımından kırsal tarım toplumundan kentli sanayi toplumuna geçiş, özetle kapitalistleşme ve kentleşme olgusu, bölgedeki sosyo-ekonomik alt-yapıyı ve onun üzerinde toplumsal, kültürel, siyasal ve benzeri üst-yapıları oluşturan ve biçimlendiren dinamikleri de aynı yönde yeniden yapılandırmaktadır. Politik alan, sosyo-ekonomik alt-yapıdaki değişimlere bağımlı olarak biçimlenmekte ve dönüşmektedir.¹⁷

Nüfusun kentleşmesiyle birlikte ekonomik alanda sermaye birikiminin ve dolaşımının çarpıcı ölçüde artışının toplumsal etkilerinin birleşmesi, Kürt nüfusunda Cumhuriyet'in bölgesel eşitsiz kapitalist gelişime dayalı ekonomi politikasının bir sonucu olarak daha önce görece belirginliğe kavuşmamış olan orta sınıfa genişleterek, toplumsal merkezîyeti değişikliğe uğratmaktadır. Bu gelişme de, statükonun sürmesinde çıkarı bulunan bir grup yaratmaktadır (Kirişçi ve Winrow, 2011: 155). Bu kapsamda, Sur semti örneğinde olduğu gibi eski kent merkezi ticarî bir alan olarak kurgulanıp bu kurguya göre yeniden inşa edilirken ve bu kapsamda alt gelir grubuna özgü konutsal yerleşimden arındırılırken, konutsal alan ise, *Kayapınar, Diclekent, Dicle Vadisi* örneklerinde gözlendiği gibi çoğunluğunu kente yakın eski köylerin oluşturduğu alanların imara açılmasıyla üretilen ve orta-üst gelir grubuna özgülenen kapalı site biçimli yeni yerleşim sahalarına kaymaktadır. Bu haliyle, Diyarbakır'da da kentsel büyüme ve dönüşüm, sosyolojik bir kavramsal ve kuramsal alan olarak 'Soylulaştırma' tanımına uygun biçimde, yerel toplumsal yapının ekonomik farklılaşmasını mekânsal olarak göstermekte, ve bu bağlamda kapitalist anlamda sınıfsal ayrışmayı işaret etmektedir (Koçal, 2016c). Böylelikle, ekonomik gücü, dolayısıyla siyasal öncülüğü ve

¹⁶ Bkz. Ahmet Vedat Koçal, "Siyasal Değişiminin Toplumsal Temelleri Bağlamında Ortadoğu'da Değişim Sürecinin Türkiye'ye Yansımaları: *Ulus Devletten Çoğulcu Sivil Topluma Geçişte Ortadoğu İlişkilerinin Rolü*" II. Uluslararası Ortadoğu'da Siyaset ve Toplum Kongresi Bildiri Kitabı, Sakarya Üniversitesi, Adapazarı, 2014, s.11-12; "Küreselleşme ve Yerel Ekonomi İlişkileri Bağlamında Kuzey Irak'la Sınır Ticaretinin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne Sosyo-Ekonomik Etkileri" *V. Ulusal Yerel Ekonomiler Kongresi Bildiri Kitabı*, 2013.

¹⁷ Bkz. Ahmet Vedat Koçal, "Aşiretten Uluslaşmaya Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Kürt Kimliğinin Toplumsal Evrimi: Göç, Sınır Ticareti, Kentleşme ve Siyasal Değişim, *14. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı*, s.264 Türkiye Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 2015b; "Küreselleşme Sürecinde Diyarbakır'da Sosyo-Ekonomik Değişim Süreçleri: Göç, Kentleşme ve Sınır Ticareti", *Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu*, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, 2016d.

sözcülüğü giderek ele alan orta sınıflaşmanın ekonomik faaliyetinin tüketim merkezli oluşu¹⁸ ve buna karşılık, bölgesel üretimin yok denilecek düzeyi itibarıyla tüketim ekonomisinin neredeyse bütünüyle Türkiye pazarına bağımlılığı, yeni orta sınıfın siyasal karakterini, Türkiye ile bütünleşmeci eğilimde biçimlendirmektedir. Bu nedenle, orta sınıflaşmanın siyasal taleplerinin statükocu niteliği, Kürt kimliğinin siyasal temsiliyetini de aynı yönde etkilemekte, 1980 öncesindeki çıkış noktasını ifade eden, Türkiye’den ayrılarak bağımsız bir Sosyalist devlet kurma amacının pratik geçerliliğini ve böylece toplumsal etkisini yitirmesine neden olmaktadır.

Kapitalist kentleşme süreçleri, kentsel nüfusu ve alanı büyüten boyutları bakımından metropolleşme aşamasına ilerlemiştir. Örneğin, bu süreçte Diyarbakır’ın nüfusu, sayılan veride bir milyona yaklaşmış, sayılamayan ölçekte ise bir milyonu geçmiştir. Yoğun göçün neden olduğu yoğun arsa ve konut talebi ise, arsa ve konut fiyatlarını önemli ölçüde yukarı çekmektedir. Yerel yönetimlerin hızlı kentleşme süreçleriyle bağımlı imar politikaları da yerel toplumun ekonomik, kültürel ve ekonomik bütünleşme süreci üzerinde çarpan etkisi üretmektedir.¹⁹ Örneğin yerel yönetim kurumlarının ve kent merkezinde bazı toplum kullanım alanlarının, ‘Qamişlo’ Bulvarı örneğinde olduğu gibi resmî olarak Kürtçe isimlendirilmeleri, hatta devletin kurucu ideolojisi ve tarihi ile açıkça çelişmesine karşın Şeyh Sait Meydanı, Musa Anter Caddesi gibi yeniden adlandırmalar, Kürt kimliğinin kamusal görünürlük kazanma sürecinde kentsel temsil ve simgeleşme işlevine en iyi örnekler olmaktadır.

Bu süreçte, Kürt kimliğinin, üstündeki dağlık coğrafyadan kaynaklanan geleneksel toplumsal örgütlenme biçimi olarak aşiret yapısı giderek çözülmekte, kentsel odak, geleneksel farklılıkları ve aidiyetleri modernitenin erozyonuna uğratarak, ortak ulusal kimlik çevresinde bütünleştirmektedir. Farklı coğrafi, etno-kültürel köklerden, ekonomik katmanlardan gelen kitlelerin günlük hayatın anlık ağları içerisinde karşı karşıya gelişleri, yeni toplumsal ilişkiler ve iletişim bütünlüğü üzerinde giderek yeni ve kentli bir merkezîleşmenin temellerini atmaktadır. Bu kapsamda bir örnek olarak Diyarbakır’ın Kürtçe adlandırılmasında kullanılan ‘Amed’ deyimini, bir kültürel duyarlılığın konusu olmaktan öteye geçerek, giderek bir

¹⁸ Bkz. Mehmet Atlı, “Kürt Orta Sınıfların Mekânsal Teşekkülü: Diyarbakır Diclekent’in Dönüşümü Örneği”, *Birikim*, Sayı 306, 2014.

¹⁹ Bkz. Fırat Genç, *Beton Siyaseti: Mekânın Toplumsal Üretimi, 1999-2014*, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2014.

toplumsal bütünlüğün simgesi ve hatta nesnesi haline gelmektedir. Bu haliyle ‘Amed’ sözcüğü ve onunla simgelenen Diyarbakırlı kimliği, Türkiye coğrafyasının diğer alanlarında olduğu gibi sadece ‘memleket’ söylemleri bir yerel oydaşımı, benzeşmeyi değil, daha geniş olarak toplumsal kimlik üzerindeki ortaklaşmayı ifade etmektedir.²⁰ Buna bir örnek olarak, Amedspor futbol kulübü, salt futbol taraftarlığının değil, ulusal bir kimliğin simgesi olarak algılanmakta ve desteklenmektedir. Newroz²¹ bayramlarının kutlanışında bölgesel merkez olarak Diyarbakır’ın tercih edilmesi ve kutlamanın Kürt siyasal hareketinin ana akımını oluşturan siyasal parti tarafından düzenlenişi ile yerel toplumun siyasal katılımının ve Kürt siyasal hareketine desteğinin ölçütü olarak kabulü de, Diyarbakır ile Kürt kimliği arasında simgesellik ilişkisine bir başka örnektir. Bu haliyle, Diyarbakır’ın Kürt kimliğiyle ilişkisinde gözlenen kimliğin mekânsal temsili ve giderek simgeleşme eğilimi, bulunduğu etno kültürel coğrafyanın Osmanlı’dan bu yana süregelen ve özellikle *Türkleştirme* temalı İttihatçılık-Kemalizm dönemlerinde belirginleşen tarihsel yerel kolonileşme sürecinin tersine evrilimi olarak değerlendiren bir yaklaşımın²² argümanı olarak da işlevsellik kazanmaktadır. Nitekim Türkiye ana akım basımında Diyarbakır’ın genelin ötesinde mutlaklığa varan ölçüde görünümü ve kullanımını da, bu tespiti doğrular niteliktedir (Keçeli ve Sarusta, 2013). Bu kapsamda, Diyarbakır’la ilgili ‘haber’lerin üretiminde ve sunumunda, konu olarak polisiye olaylarda seçici davranılmakta, bu tür olaylara ilişkin haberler, Diyarbakır’la ilişkileri bakımından genelleyici ve süreklileştirici bir biçimde ve içerikte verilmektedir. Böylece, güvenlik sorunsalı, bölgeye özgü Kürt sorunu ve Kürt kimliği ile ilişkilendirilmekte, kamuoyunun bilincinde, Kürt kimliği ile kamu düzeninin bozulması ve suç arasında bir mantık

²⁰ Bu konuyu işleyen bir çalışma için bkz. Muna Güvenç, “Constructing Narratives of Kurdish Nationalism in the Urban Space of Diyarbakır, Turkey”, *Traditional Dwellings and Settlements Review*, 23/(1), 2011, s.25-40.

²¹ İlkel tarım toplumuna özgü üretim biçimi kapsamında baharın, dolayısıyla yağmur mevsiminin gelişini haber verdiği dair mistik inançla ilişkilendirilen bu geniş coğrafyalı ve antik kültürel gelenek, modern Kürtler arasında, zalim bir krala karşı bir demircinin direnişini anlatan bir mitolojik öykü ile ilişkilendirilerek, Kürt kimliğinin siyasallaşması kapsamında, özellikle ulus devletin üniter kimlik algısına ve buna dayalı vatandaşlık hukukuna karşı bir politik muhalefet anlatısı olarak değerlendirilmektedir (Delâl, 2005; Tayanç, 2015). Bu konuda bir eser için bkz. Yücel Demirel, *Tören, Simge, Siyaset, Türkiye’de Newroz ve Nevruz Şenlikleri*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012.

²² Örnek bir metin için bkz. Zeynep Gambetti, “Decolonizing Diyarbakir: Culture, Identity and the Struggle to Appropriate Urban Space”, [Kamran Asdar Ali and Martina Rieker (Eds), *Comparing Cities: The Middle East and South Asia*, Karachi, Oxford University Press, 2010], s. 95-127.

bağı, psikolojik bağıntı kurulmuş olmaktadır. Yine benzer biçimde, dizi programlarında, Güneydoğu Anadolu bölgesinde günlük yaşayış, aşiret ve feodal-geleneksel geniş aile ilişkileri merkezinde işlenmekte, kan davaları, aile husumetleri gibi örnekler etrafında, küreselleşme süreciyle ve kentleşmeyle gelişen modern gerçekliğe aykırı kurgulanmış geri toplumsal yapı ve yaşayış, zihinsel planda bölgeselleştirilmektedir. Ne var ki, bölgesel ve yerel basın, ekonomik ve teknik kapasitesi, ulusal basının ürettiği bu algıya alternatif üretmekte yetersiz kalmaktadır (Koçal ve Güzelsoy, 2015).

Sonuçta, Diyarbakır'ın Küreselleşme sürecindeki seyrini betimleyen temel gelişme, yükselen sermaye birikimi ve dolaşımı üzerinden ülkesel ve onun üzerinden küresel kapitalist pazara eklenme imkânlarına erişen toplumsal yeniden yapılanma sürecidir. Nihayet dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz'ın "Avrupa Birliği'nin yolu Diyarbakır'dan geçer" sözü ve daha sonra yine Başbakanlığı döneminde Recep Tayyip Erdoğan'ın "Yeni Ortadoğu Projesi içinde Diyarbakır bir yıldız olacaktır" sözleri, kentin küreselleşme sürecinde eriştiği küresel kent statüsüne ilişkindir. Son erimde, Unesco'nun Diyarbakır Surları ile ilgili aldığı 'İnsanlığın Ortak Kültürel Mirası Statüsü ve Koruma' kararı da bu durumun ifadesi olmaktadır.

SONUÇ

Sonuç olarak, Diyarbakır, modern Türkiye tarihi boyunca ve özellikle Küreselleşme sürecinde Kürt kimliğinin siyasal tarihinin ve bu kapsamda güncel gelişiminin ve sosyo-ekonomik değişiminin mekânsal merkezini ve böylece simgesel odağını oluşturmaktadır. Diyarbakır'ın Kürt kimliği ile özdeşleşme ve ona ilişkin simgeleşme niteliği, kentleşme süreçlerine bağlı olarak, bölgesel nüfusun ekonomik çekim merkezi oluşu ve bu ekonomi politik temelde Kürt kimliğinin, geleneksel ekonomik, etno-kültürel ve siyasal farklılıklarını aşındıran bir bütünleşme eğiliminin kentsel merkezleşme odağını oluşturuşu ile ilgilidir.

KAYNAKÇA

Acar, Esmâ Karakurt (2007), *Diyarbakır Örneğinde Etnik Kimlik Tartışmaları: Bir Söylem Analizi Çalışması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Atlı, Mehmet (2014), "Kürt Orta Sınıfların Mekânsal Teşekkülü: Diyarbakır Diclekent'in Dönüşümü Örneği", *Birikim*, Sayı 306, 2014.

Aydın, Delâl (2005) *Türkiye’de Kürtleri Mobilize Etmek: Bir Mit Olarak Newroz*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi.

Balancar, Ferda (Der.) (2012), *Sessizliğin Sesi-2, Diyarbakırlı Ermeniler Konuşuyor*, Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul.

Beysanoğlu, Şevket (1998) *Diyarbakır Tarihi*, Cilt 1-2, Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Braudel, Fernand (1990), *Akdeniz Dünyası*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul: Eren Yayıncılık.

Braudel, Fernand vd., (2015), *Akdeniz, Tarih Mekân, İnsanlar ve Miras*, (Çev. Necati Erkurt), İstanbul: Metis Yayıncılık.

Çal, Gökhan (2014), *Kürt Siyasal Hareketinde Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) Deneyimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demirer, Yücel (2012) *Tören, Simge, Siyaset, Türkiye’de Newroz ve Nevruz Şenlikleri*, Ankara: Dipnot Yayınları.

Çiçek, Cuma (2013), “Devlet Kudretinin İnşası ya da Şark’ın Islahı: Kürt Bölgesinde Cumhuriyet’in İlk 10 Yılı”, içinde B. Doğan (Ed.) *Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı Tebliğleri*, Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 334-351.

Gambetti, Zeynep (2010), “Decolonizing Diyarbakir: Culture, Identity and the Struggle to Appropriate Urban Space”, [Kamran Asdar Ali and Martina Rieker (Ed.), *Comparing Cities: The Middle East and South Asia, Karachi*, Oxford University Press], s. 95-127.

Genç, Fırat (2014), *Beton Siyaseti: Mekânın Toplumsal Üretimi, 1999-2014*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap tarihi Enstitüsü.

Güldoğan, Vedat (2011) *Diyarbakır Tarihi*, Ankara: Kripto Kitaplar.

Güneş, Cengiz, (2013), *Türkiye’de Kürt Ulusal Hareketi, Direnişin Söylemi*, Çev. Eflâ-Bariş Yıldırım, Dipnot Yayınları, Ankara.

Güvenç, Muna (2011), “Constructing Narratives of Kurdish Nationalism in the Urban Space of Diyarbakır, Turkey”, *Traditional Dwellings and Settlements Review*, 23/(1), s.25-40.

Kaiser, Hilmar (2015), *Diyarbakır'da Ermeni Kıyımı*, Çev. Ayşen Gür, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Keçeli, Arif, Faruk Sarıusta (2013) “Medya Alışkanlıkları ve Kent Algısı İlişkisi Üzerine Bir Deneme: Diyarbakır Örneği”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/(2), s.327-346.

Kirişçi, Kemal, G. M. Winrow (2011), *Kürt Sorunu, Kökeni ve Gelişimi*, 6. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Koçal, Ahmet Vedat (2013), “Bir Siyasal Değişim Etkeni Olarak Göç: Kürt Kimliğinin Siyasal Evriminde Göç Dinamiğinin Etkileri”, *Lisansüstü Göç Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Özet Kitabı*, s. 21-22, Ege Üniversitesi, İzmir, 19-23 Nisan 2013;

Koçal, Ahmet Vedat (2014a), “Osmanlı Modernleşmesinin Sosyo-Ekonomik Temelleri Bağlamında İttihatçılık: Jön Türklerden Cumhuriyet’e Türkiye’de Bürokratik Reform Geleneğinin Toplumsal Kaynakları”, *İttihatçılık ve İttihat ve Terakki Uluslararası Sempozyumu, Bildiri Kitabı*, VIII. Dizi, Sayı 17, 3. Cilt, s.163-226, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Koçal, Ahmet Vedat (2014b),“Osmanlı-Türkiye Modernleşmesinin Sosyo-Ekonomik Temelleri ve Aktörleri Bağlamında ‘Türk’-Kürt İkileminin Doğuşu ve Kaynakları”, *Tarihte Türkler ve Kürtler Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, s.111-127, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Koçal, Ahmet Vedat (2014c), “Kentsel Tarihin Turizm Potansiyeli Bakımından Değerlendirilmesi Bağlamında Çok Kültürlü Geçmiş ve Medeniyetler arası İletişim İlişkisi: Mardin ve Diyarbakır Örnekleri”, *III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı*, s.12-22.

Koçal, Ahmet Vedat (2014d), “Çok Kültürlülük–Çok Kimliklilik Bağlamında Batı Merkezli Uygarlığın Çatışmacı Algısına Karşı Alternatif Bir Model Olarak ‘Doğu Uyumu’: Şark’a Şarktan Bakmak: Diyarbakır Örneği”, *Uluslararası Medeniyet Kongresi*, Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, 17-19 Ocak.

Koçal, Ahmet Vedat (2015a), “Bir Siyasal Değişme Etkeni Olarak Göç: Kürt Kimliğinin Siyasal Evriminde Göç Dinamiği Örneği- Nedenler ve Sonuçlar”, *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, Göç Özel Sayısı-II, s. 214-241.

Koçal, Ahmet Vedat (2015b), “Aşiretten Uluslaşmaya Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Kürt Kimliğinin Toplumsal Evrimi: Göç, Sınır Ticareti, Kentleşme ve Siyasal Değişme, *14. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı*, s.264 Türkiye Sosyal Bilimler Derneği, Ankara.

Koçal, Ahmet Vedat (2016a), “Diyarbakır’ın Turizm Potansiyeli Bakımından Değerlendirilmesi Bağlamında Bir Kaynak Olarak Yerel Tarih Unsuru: Çok Kimlikli-Çok Kültürlü Medeniyet Mirası”, *Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu*, 2-5 Kasım, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.

Koçal, Ahmet Vedat (2016b), “Küreselleşme Sürecinde Toplumsal ve Siyasal Değişmenin Kentsel Temelleri ve Simgelenişi: Türkiye’de Kürt Kimliği ve Diyarbakır Örneği”, *II. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi*, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 11-13 Mayıs 2016.

Koçal, Ahmet Vedat (2016c) “Bir Soylulaştırma Örneği Olarak Diyarbakır’da Toplumsal Değişme ve Kentsel Dönüşüm İlişkisi: Yerel Kapitalistleşme Süreçlerinde Sınıfsal Ayrışmanın Mekânsal Temsili”, *8. Ulusal Sosyoloji Kongresi*, 1-3 Aralık, Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi.

Koçal, Ahmet Vedat (2016d) “Küreselleşme Sürecinde Diyarbakır’da Sosyo-Ekonomik Değişim Süreçleri: Göç, Kentleşme ve Sınır Ticareti”, *Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu*, 2-5 Kasım, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.

Koçal, Ahmet Vedat (2016e) “İktisat-Siyaset Bütünlüğü Bağlamında Bir Toplumsal ve Siyasal Dönüştürücü Olarak Ekonomik Girişim: Türkiye’de Yerel Kalkınma ve Sosyal Sermayenin Ticarileşmesi Süreci: Anadolu Kaplanları ve Muhafazakârlık İlişkisi Örneği”, *Uluslararası İslâm Finansı ve Ekonomisi Kongresi Bildiri Özet Kitabı*, s.78-79, Sakarya Üniversitesi ve Durham University, 1-3 Eylül, İstanbul.

Koçal, Ahmet Vedat, Hakan Güzelsoy (2015) “Medya ve Siyaset İlişkileri Bağlamında Basının Bilinç Oluşturma İşlevi: Türkiye Ana Akım Medyasında Diyarbakır ve Dicle Üniversitesi İmajı”, *12. Ulusal Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Öğrencileri Kongresi*, 13-15 Mayıs, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Tayanç, Mehmet (2015) “Kimlik Oluşturma Aracı Olarak “Nevruz-Newroz” Şenlikleri, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (3), s.1-6.

Tekeli, İlhan, Selim İlkin (2004), “İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşumunda Selânik’in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği”, içinde, *Cumhuriyetin Harcı: Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.1-67.

Toplum ve Kuram Dergisi, (2009), “Kürt Meselesinin tarihi ile Yüzleşmek: DDKO Dava Dosyasında Türk Milliyetçiliği-Irkçılığı”, *Toplum ve Kuram*, Sayı 2, s.239-247.

Yeleser, Selin (2011), *Türkiye’de Kürt Solunun Oluşumunda Bir Dönüm Noktası: Devrimci Doğu Kültür Ocakları (1969 – 1971)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.

Zeydanlıoğlu, Welat (2013), “Diyarbakır Askeri Cezaevinde İşkence ve Türkleştirme”, *Toplum ve Kuram*, (8), s.183-200.